

ОСОБЛИВОСТІ ДЕГУМАНІЗАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: НА ПРИКЛАДІ СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО РОСІЙСЬКИХ СОЛДАТІВ – УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Скороход К. Л.,

аспірантка кафедри соціології

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ORCID ID: 0000-0002-7134-5888

skorokhod.kateryna46@gmail.com

У статті досліджуються особливості дегуманізації російських солдатів – учасників російсько-української війни у сприйнятті різних груп населення. Дегуманізація розглядається як механізм заперечення людських характеристик в особи чи групи людей, що допомагає виправдати насильство, що є необхідним атрибутом війни. На тлі тривалої російсько-української війни можна було прогнозувати наявність у громадян України кричущої дегуманізації щодо ворога. Проте особливостями гібридної війни, зокрема її інформаційної складової частини, є розмитість і слабка персоніфікованість образу ворога, який найчастіше маркується як держава-нападник. Метою статті було виявити, чи діє та як саме механізм дегуманізації в цих умовах. Досягнення мети потребувало чіткої персоніфікації об'єкта дегуманізації. Таким об'єктом було обрано російських військових як безпосередніх учасників конфлікту, що представляли державу-нападника. Для виявлення рівня та форми дегуманізації було обрано якісний метод псевдоекспериментального дослідження та глибинні інтерв'ю. Експериментальна група була створена із внутрішньо переміщених осіб зі Сходу, які представляли категорію населення, яка найбільше постраждала від дій російських військових через руйнування їхніх домівок, втрату рідних чи друзів тощо. Референтна група була сформована з осіб, які безпосередньо не постраждали під час війни. Для аналізу дегуманізаційного сприйняття російських військових було розроблено шкалу дегуманізації, на якій на одному екстремумі розташована кричуща дегуманізація, на іншому – м'яка несвідома дегуманізація. Виявилось, що як в експериментальній, так і в референтній групах майже не зазначено кричущої дегуманізації, що може бути пов'язано з особливостями гібридної війни, зокрема з розмиттям уявлень про те, як ведеться війна, хто саме є ворогом. Натомість переважали м'які форми дегуманізації, як-от роботизація та героїзація, що підтверджує вплив пропаганди, яка є однією з найважливіших складових частин гібридної війни. Водночас в обох групах після інтервенції спостерігалось зміщення від м'якших форм дегуманізації до більш кричущих.

Ключові слова: дегуманізація, гібридна війна, російські військові.

Постановка проблеми. Більшості з людей важко вчиняти насильство, оскільки в нас наявні моральні та психологічні запобіжники проти скоєння насильства щодо інших (Bruneau & Kteily, 2017; Littman & Paluck, 2015; Greene, 2013). Навіть військових важко навчити вбивати ворога (French & Jack, 2015).

Проте під час насильницьких міжгрупових конфліктів, як-от війна, запускається процес дегуманізації. Дегуманізація – це заперечення в індивіда чи групи людських ознак або людяності. Саме дегуманізація уможливорює насильство щодо інших чи виправдання цього насильства, що є необхідним для ведення війни. Адже процес дегуманізації якраз дозволяє знімати ці моральні та психологічні запобіжники (Kteily & Bruneau, 2017; French & Jack, 2015; Haslam, 2006; Goff et al., 2008; Braender, 2015; Salzman, 2012; Kteily et al., 2015). Дегуманізація – це механізм свідомості (Resnick, 2017), але може використовуватися і як механізм конструювання образу ворога (Shutov, 2014).

Існують різні види дегуманізації, з яких найпоширеніші такі: кричуща дегуманізація (blatant dehumanization) та м'яка (subtle dehumanization), механістична й анімалістична. Під час війни спостерігається саме кричуща дегуманізація.

В Україні із 2014 р. триває російсько-українська війна. Отже, в українських громадян можна очікувати виявів кричущої дегуманізації. Проте, оскільки війна має гібридний характер, а також почалася і розгортається на тлі російської пропаганди (Рущенко, 2015), це може мати свій вплив на форму та рівень дегуманізації ворога. Адже пропаганда впливає на конструювання образу ворога та дегуманізацію безпосередньо (French & Jack, 2015).

Під час війни процес дегуманізації активізується не лише у групі військових, які безпосередньо стикаються з ворогом. Аналогічні процеси можна спостерігати й у свідомості мирного населення. Саме це населення не є гомогенним, у ньому виокремлюються групи, які різною мірою заторкнуті війною: населення, яке живе в регіонах України, які віддалені від бойових дій, населення, яке живе поруч із лінією розмежування, а також групи внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) зі Сходу та Криму. На кожну із цих груп війна справляє різний вплив, тому можна очікувати, що різними будуть і форми дегуманізації, які продукуватимуться їхніми представниками.

Внутрішньо переміщені особи зі Сходу – це одна з категорій населення, яка найбільше постраждала від дій російських військових через руйнування їхніх міст, сіл, домівок, безпосереднє ведення військових дій, втрату рідних чи друзів тощо. Тому у переселенців у ставленні до російських солдатів мав би бути високий рівень дегуманізації, зокрема кричуща дегуманізація. Але через те, що Російська Федерація активно впроваджувала «русский мир» на Сході в усіх сферах суспільно-політичного життя, особливо в культурній, інформаційній, релігійній тощо (Котигоренко та ін., 2014; Саган, 2014), це може сприяти м'якому ставленню внутрішньо переміщених осіб до російських солдатів і м'якій формі дегуманізації.

Очевидно, що образ ворога в гібридній війні є неоднозначним та складним (Hoffman, 2007). Об'єктом дегуманізації було обрано російських солдатів із декількох причин: 1) в офіційному дискурсі «Росія є ворогом», отже, її солдати також є ворогами; 2) російські військові – люди, які зі зброєю в руках воюють проти українського населення на території України. Оскільки вони військові іншої країни і перебувають на території України, то вони мали б сприйматися як вороги, щодо них мала б спостерігатися дегуманізація.

Мета статті – виявити, чи спостерігається дегуманізація, у якій формі, щодо російських військових у внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Дегуманізація буває різних типів та форм. Дослідники Н. Хаслам та С. Лонгман (2014 р.) пропонують концептуальне розрізнення «кричущої» та «м'якої» дегуманізації. Кричуща дегуманізація є прямою, відкритою й усвідомленою: «Особа, що дегуманізує, сприймає об'єкт дегуманізації як того, хто менший, ніж людина, способом, що є прямий, очевидний та свідомо доступний для особи, що дегуманізує» (Haslam & Loughnan, 2014, р. 406). У цьому типі індивіди зазначають нестачу чи відсутність людяності тих, кого дегуманізують. Зазвичай це проявляється шляхом прямого називання об'єкта дегуманізації твариною. Яскравим прикладом кричущої дегуманізації є Голокост. Нацисти під час Другої світової війни ставилися до євреїв як до щурів (Bandura et al., 1996). М'яка дегуманізація не є такою явною, є менш усвідомленою або взагалі неусвідомлюваною (Haslam & Loughnan, 2014). У разі м'якої дегуманізації індивіди радше стверджують, що інша група є менш людяною, ніж група, до якої вони належать. Одним із прикладів дегуманізації в повсякденному житті є ставлення лікаря до пацієнта під час лікування, коли пацієнта об'єктивують, не надають емоційної підтримки, нехтують його індивідуальністю (Haslam, 2006).

Окрім того, є розрізнення на анімалістичну та механістичну дегуманізацію. Анімалістична дегуманізація – коли відбувається заперечення людської унікальності (те, що відрізняє людей від тварин), зокрема таких рис, як самоконтроль, інтелект, раціональність (Haslam, 2006). У такому разі спостерігається порівняння об'єктів дегуманізації із тваринами. Механістична дегуманізація – це вид дегуманізації, коли ми заперечуємо людську природу (типово людські характеристики), а саме вторинні емоції, як-от тепло, емоції, індивідуальність (Haslam, 2006). У механістичній дегуманізації жертви дегуманізації порівнюються з роботами, машинами тощо. Обидва такі типи – механістична й анімалістична – можуть проявлятися як у кричущій, так і в м'якій дегуманізації. Також варто зазначити, що під час дегуманізації особи можуть водночас використовувати ці дві форми дегуманізації: «Хоча риси тварини можуть суперечити рисам, які притаманні роботам, вони можуть легко співіснувати як зображення тієї самої цілі» (Giner-Sorolla et al., 2011, р. 173).

Дизайн дослідження. За Н. Хасламом та С. Лонгманом (2014 р.), дегуманізація втілюється в широкому спектрі можливих конструктів, від кричущої дегуманізації до м'якої несвідомої дегуманізації. Вони визначають різні рівні дегуманізації на основі попередніх досліджень за такими характеристиками, як: усвідомленість дегуманізації, відкритість та явність дегуманізації, а також те, що саме заперечується в об'єктах дегуманізації. Чим більш явна й усвідомлена дегуманізація, тим більш вона кричуща і навпаки. Окрім того, вони зазначають, що анімалістична дегуманізація і заперечення людської унікальності є найбільш кричущими формами, коли люди прирівнюються до тварин чи нелюдей.

Механістична дегуманізація є м'якшою, ніж анімалістична, адже тут у людей заперечуються окремі людські характеристики. Найм'якшими формами є найбільш неусвідомлені форми, коли інша група відрізняється від групи, до якої належить особа.

Однак усі ці різні вияви дегуманізації розглядалися дотепер дискретно, як самостійні феномени. Ми спробували розглянути їх як континуум, де всі зазначені види мають різні позиції. Для аналізу дегуманізаційного сприйняття російських військових було розроблено шкалу дегуманізації, в основу якої покладений критерій зростання рівня дегуманізації.

Шкала містить 6 балів і розроблена на основі попередніх робіт щодо дегуманізації, зокрема досліджень Н. Хаслама (2006 р.), Н. Хаслама та С. Лонгмана (2014 р.), І. Брюно та Н. Ктейлі (2017 р.), С. Френча й А. Джека (2015 р.), Д. Мошмана (2007 р.), Н. Ктейлі й інших (2015 р.). Основою шкали є індекс дегуманізації, де на позначці 1 розташована найбільш м'яка дегуманізація, а на позначці 6 – кричуща дегуманізація. Шкала в дослідженнях дегуманізації до цього не застосовувалась, це дослідження було першою спробою її валідизації.

На позначці 6 розташована кричуща анімалістична дегуманізація, яка є крайнім проявом дегуманізації. Саме анімалістична дегуманізація є більше кричущою та крайньою формою дегуманізації, ніж механістична, про що пишуть такі автори, як С. Френч і А. Джек (2015 р.). У цій формі індивіди дегуманізують інших відкрито та свідомо, називають тваринами, наприклад мікробами, тарганами тощо (Moshman, 2007, p. 122).

На позначці 5 – кричуща примітивна дегуманізація, інакше кажучи, примітивізація. Основною відмінністю від позначки 6, що означає пряме метафоричне визначення об'єктів дегуманізації як тварин, є те, що на позначці 5 людина може не називати напряму об'єкт дегуманізації твариною. У разі примітивізації спостерігається заперечення первинних емоцій, як-от удосконалення, самоконтроль, інтелект, раціональність, що характерно для анімалістичного сприйняття (Haslam & Loughnan, 2014; Giner-Sorolla et al., 2011). У разі такої дегуманізації індивіди говорять про об'єкти дегуманізації як про аморальні, ті, які можуть слідувати інстинктам і не контролювати себе, можуть прямо говорити, що вони не є людьми.

Саме індекси 6 та 5 я виділяю як кричущу дегуманізацію, яка спостерігається під час міжгрупових конфліктів, як-от війна. Окрім того, що ці позначки означають найбільше заперечення людяності в інших, вони є свідомими та відкритими, а це одні з найважливіших характеристик кричущої дегуманізації (Haslam & Loughnan, 2014; Moshman, 2007).

Позначка 4 означає механістичну дегуманізацію, а саме заперечення природи людини – таких вторинних емоцій, як співчуття, тепло тощо (Haslam, 2006). «Холодність, жорсткість і пасивність – риси механістичної дегуманізації» (Giner-Sorolla et al., 2011, p. 173). Сюди відносять, наприклад, твердження про те, що російські солдати воюють та вбивають через гроші або через те, що це робота, яку вони свідомо обрали. Це механістична дегуманізація, адже добровільний вибір вбивати за гроші, по суті, є запереченням цих вторинних емоцій в особі, свідченням жорстокості.

На позначці 3 – роботизація – коли об'єкти дегуманізації сприймаються як роботи, які беземоційно, проте ефективно виконують свою роботу. Коли «цілі такої дегуманізації сприймаються <...> як роботи, які безсердечно, але ефективно виконують свою запрограмовану місію» (Giner-Sorolla et al., 2011, p. 174). У разі роботизації заперечується індивідуальність, а індивіди представлені як заручники обставин. За схожим принципом можуть сприйматись поліцейські (Vasiljevic & Viki, 2015). Це є також видом механізації, адже заперечуються вторинні емоції, проте більш м'яким, ніж на позначці 4. У роботизації також заперечується індивідуальність, як в механістичній дегуманізації, проте роботизація є м'якшою, оскільки тут індивіди представлені як заручники обставин, а у варіанті, де вони сприймаються як такі, що виконують цю роботу за гроші чи за власним бажанням (позначка 4), більший елемент добровільності вчинення жорстокості, індивідуальності.

На позначці 2 розташована наявність іншої системи цінностей, що також є дегуманізацією (Haslam & Loughnan, 2014). Інша система цінностей є відображенням того, що інша група є відмінною від нашої, інша група є менш людяною, ніж наша, що є ознакою більш м'якою форми дегуманізації (Haslam & Loughnan, 2014). Така характеристика розташована на шкалі ближче до найм'якшої дегуманізації, оскільки наявність цінностей – це визнання того, що інша особа/група також мають цінності, що притаманно людині.

Позначка 1 означає найбільш м'яку форму дегуманізації відповідно до моєї шкали – героїзацію. За героїзації особи, які дегуманізуються, наділяються вірою у свою місію чи ідею, за яку готові померти. Герої здатні жертвувати своїм життям і життям інших, незважаючи на думку цих інших, або вбивати інших заради якоїсь мети, ідеалу, місії (Тодоров, 1996). Нехтування життям людини та вбивство є вчиненням насильства, а отже, можна говорити про відсутність частини людяності в такого актора. Ця ознака стоїть на позначці 1, тобто найближче до відсутності дегуманізації, оскільки така форма дегуманізації є найбільш неусвідомлюваною з вищеперелічених (Haslam & Loughnan, 2014).

«0» означає відсутність дегуманізації, тобто сприйняття інших як повноцінних звичайних людей.

Під час роботи зі шкалою не було ситуації, коли висловлювання респондента важко було категоризувати за шкалою. Окрім того, сама шкала була розроблена з урахуванням реалій російсько-української війни, попередньо на основі аналізу літератури Н. Хаслама (2006 р.), Н. Хаслама та С. Лонгмана (2014 р.), І. Брюно та Н. Ктейлі (2017 р.), С. Френча й А. Джека (2015 р.), Д. Мошмана (2007 р.), Н. Ктейлі й інших (2015 р.), Т. Тодорова (1996 р.), дискурсу українських ЗМІ було перевірено потенційну можливість відповісти на питання кожного з пунктів шкали.

Для виявлення рівня та форми дегуманізації було обрано якісний метод псевдоекспериментального дослідження та глибинні інтерв'ю.

У дослідженні брали участь дві групи: група ВПО та референтна група з киян. Очікувалось, що у ВПО буде переважати м'яка дегуманізація через вплив російської пропаганди, тоді як у киян спостерігатиметься кричуща дегуманізація через менший вплив російської пропаганди.

Вибірка формувалась із генеральної сукупності внутрішньо переміщених осіб зі Сходу. Внутрішньо переміщені особами – люди, які через військові дії на Сході України змушені були покинути своє місце проживання та переїхати в іншу частину держави. Критеріями вибірки були: 1) проживання в Києві чи Київській області, оскільки це дозволяло фізично провести інтерв'ю; 2) попереднє підтвердження наявності м'якої дегуманізації через заповнення онлайн-анкети. Вибірка референтної групи формувалась із киян. До групи киян для дослідження я відносила людей, які проживають у Києві більше двох років на момент інтерв'ювання. Робота є розвідувальним дослідженням (exploratory research), мета – дізнатись і описати, якою є дегуманізація російських військових у внутрішньо переміщених осіб. Тому було обрано якісні методи дослідження, які дозволяють відкрити деякі явища, процеси, дати більше інформації для розуміння того чи іншого процесу, зокрема зрозуміти, чи наявна кричуща дегуманізація, як дегуманізуються російські військові (Maurox, 2006).

У дослідженні із дегуманізації «той факт, що дегуманізація оцінюється, зазвичай залишається непрозорим для самих учасників» (Kteily & Bruneau, 2017, р. 488), що не дозволяє учасникам підробити свої думки, емоції та ставлення (Haslam & Loughnan, 2014, р. 8). Тому учасники не знали, що досліджується дегуманізація, натомість їм було повідомлено, що аналізуються їхні думки для роботи про подальші дії України на Сході.

В експерименті брало участь дві групи: експериментальна група ВПО – 10 осіб, та референтна група з киян – 10 осіб. Серед ВПО троє з десяти респондентів були з міста Донецька, двоє – з Маріуполя, 5 – з Луганська. З них 6 жінок і 4 чоловіки віком від 20 до 47 років. Серед групи киян було 2 жінок та 8 чоловіків віком від 19 до 51 року.

Під час глибинних інтерв'ю респондентам було поставлено 11 запитань, проте 9 із них були камуфляжними, а для аналізу дегуманізації потрібні були відповіді лише на два запитання. Ці два й були псевдоекспериментом. Учасникам експерименту спершу було поставлене питання про мотивацію російських солдатів воювати проти громадян України, щоб зрозуміти характеристики ставлення до російських військових:

Під час боїв за Іловайськ було значне вторгнення російських військ. На думку деяких експертів, саме це призвело до поразки українських військових. Чому, на вашу думку, російські військові роблять вторгнення на українську територію і воюють? Чи знають вони, що вони воюють проти України, чи, можливо, вони думають, що це просто навчання або просто слухають наказ свого командування і не можуть відмовити? Яка мотивація російських військових?

Після цього була здійснена інтервенція шляхом постановки другого запитання під час інтерв'ю, де напряму йшлося про військовий злочин російських солдатів. Зокрема про обстріл російськими військовими зеленого коридору з українських військових у боях під Іловайськом, попри домовленості між командуванням сил АТО і представниками Генштабу ЗС Російської Федерації (далі – РФ):

Під час боїв за Іловайськ між командуванням сил АТО і представниками Генштабу ЗС РФ була досягнута домовленість про вихід з оточення українських військ гуманітарним коридором. 29 серпня 2014 р. під час виходу колон українських бійців разом із полоненими десантниками розстріляли з важкого озброєння, попри домовленість не стріляти. Українським військовим довелося прориватися з оточення під обстрілами російських військ, які ті здійснювали із заздалегідь підготовлених засідок. Чому російські військові так учинили?

Це питання змушувало респондентів подумати про цей вчинок та дозволяло подивитися, чи змінюється їхнє ставлення до російських військових. Відповідь на питання до інтервенції дозволяє показати ставлення внутрішньо переміщених осіб до російських солдатів у реальному житті. Очікується, що у ВПО буде м'яка дегуманізація через вплив російської пропаганди. Після інтервенції результати мають показати, спостерігається зміщення у ставленні до російських солдатів до кричущої дегуманізації чи ні.

Бій під Іловайськом, який відбувся в серпні 2014 р., був обраний спеціально як кейс для запитань, адже під час цього бою російські військові вчинили відомий військових злочин (Пагулич, 2019): розстріляли гуманітарний коридор, що зручно було використати для того, щоб подивитись, як будуть виправдовувати чи дегуманізовувати російських солдатів респонденти. Також саме під час цього бою було зафіксоване значне вторгнення російських військ (The Battle of Ilovaisk).

У другому питанні було спеціально обрано злочин щодо українських військових, а не мирного населення, оскільки злочини проти цивільних осіб зазвичай більше засуджуються, адже цивільні люди є невинними й не беруть участі у військових діях. Такі злочини проти мирного населення в публічному дискурсі є неприйнятними й асоціюються зі звірством, що одразу наводить на думку про кричущу анімалістичну дегуманізацію. Українські військові є тими, хто воює проти російських військових формувань. Вони безпосередньо взаємодіють один з одним, убивають один одного та мають окремі правила взаємодії як військовий щодо військового, тому цікаво виявити, як дегуманізують у цьому разі російських солдатів.

Результати дослідження групи ВПО. Характерним є те, що здебільшого всі респонденти сприймали російських військових водночас у декількох формах дегуманізації. Наприклад, це можна побачити у відповіді одного з респондентів на питання про мотивацію російських військових воювати в Україні:

«Мені здається, що скоріше просто виконують наказ, тому що це військові, у них все трохи по-іншому працює <...> У них дуже класно у школах є ось цей дух патріотизму і їм вже малечку кажуть про те, як класно взагалі там обороняти свою країну і так далі. Мені здається, у них це йде з малечку, тому це засвоюється в них самих, і від них самих це все йде <...> Мені здається так, що це є одна зі складових частин, чому вони туди йдуть, як одна із причин» (Чоловік, ВПО, 20 років, місто Луганськ).

Тобто респондент бачить мотивацію російських військових, з одного боку, у наказі й обов'язку військового, з іншої – уважає, що вони вірять, що потрібно обороняти свою країну.

За результатами псевдоексперименту до інтервенції більшість респондентів із групи ВПО сприймали російських солдатів через такі форми дегуманізації, як роботизація та героїзація, що є м'якими формами дегуманізації (для зведених результатів див. Табл. 1).

Прикладом роботизації є те, коли респонденти зазначали, що російські солдати вбивають та воюють, тому що вони є військовими, які мають наказ. Тобто це є їхнім обов'язком, вони мають підпорядковуватися наказам:

«Регулярні війська це по наказу. Немає наказу, нема дії. Є наказ, є дія <...> Якщо ти офіцер, то можеш втратити офіцерське звання тощо. Для людей, які є професійними військовими, це дуже серйозно, тобто отримати догану в особову справу, то ти потім жодної роботи не знайдеш, навіть якщо ти там військовий» (Жінка, ВПО, 33 роки, місто Донецьк).

Думки та висловлювання респондентів про те, що солдати воюють, тому що вони вірять, що вони прийшли в Україну для захисту російськомовного населення, чи тому, що вони воюють за велику справу, є героїзацією:

«Понимаєте, у них пропаганда настільки працює хорошо, що у них правда тільки одна: на Донбасе люди русскоязычные, которых нужно защищать <...> То есть такие были в 14 году разговоры и они в это верят свято. И продолжают верить и те, которые военные. Они тоже в это все верят. То есть в то, что они реально защищают своих русских, которые там живут, от этой Украины, которая там убивает и все остальное» (Чоловік, ВПО, вік не вказано, Луганськ).

Також серед респондентів були ті, хто вважали, що російські солдати воюють через бажання заробити. Одинокло згадувалося, що солдати РФ воюють через внутрішнє бажання воювати. Це уявлення репрезентують не такі м'які форми дегуманізації, ніж роботизація та героїзація, проте також не є кричущою дегуманізацією. У відповідях респондентів не було жодних прямих згадок іозначень російських військових як мікробів, тварин тощо.

Після інтервенції у псевдоексперименті у групі ВПО відбувається зміщення відповідей від м'яких форм дегуманізації, майже зникають згадки про героїзацію, натомість більше стає оцінок у формі роботизації. Частина у формі примітивізації, що є формою кричущої дегуманізації.

Шестеро з десяти респондентів зазначали, що російські солдати обстріляли коридор українських військових через наказ, який вони мають виконувати, що означає роботизацію.

«Опять таки они выполняли свой приказ <...> Без разницы, дали приказ стрелять – они стреляли <...> Тут уже неважно, кто там, что там, какой коридор, гуманитарный, военный» (Чоловік, ВПО, вік не вказано, Луганськ).

Частина респондентів зазначили, що солдати могли не знати про домовленість або ж через якісь обставини наказ не стріляти в гуманітарний коридор до них не дійшов. Це також роботизація,

сприйняття російських військових як таких, що просто мали виконувати свою військову справу, були заручниками ситуації, що надає деяке виправдання їхнім діям.

Після інтервенції з'являється більше сприйняття у формі примітивізації. Так, респонденти заперечували в російських військових такі унікальні риси, які притаманні лише для людини, як самоконтроль, наявність моралі.

«Жажда крові. Навіщо люди так зробили <...> Я ж кажу, це професійні військові, це професійні вбивці, тобто, мабуть, їм не жалко іншу людину. Можливо, мстились за своїх вбитих. Не тільки ж наших вбито, але і їхніх. Можливо, мстились, можливо, керувала якась неадекватна людина, психічна» (Жінка, ВПО, 35 років, місто Луганськ).

Таблиця 1

Порівняння дегуманізаційних характеристик у ВПО до та після інтервенції за кількістю респондентів

Рівень дегуманізації		Кількість респондентів, які вказали як причину	
		До інтервенції	Після інтервенції
М'яка дегуманізація	Позначка 1	8	2
	Позначка 2	2	0
	Позначка 3	7	6
	Позначка 4	4	0
Кричуща дегуманізація	Позначка 5	2	4
	Позначка 6	0	0

Цікаво зауважити, що у відповідях групи ВПО чітко простежується розмежування між ополченцями та російськими військовими, відповідно різне ставлення до них. Хоча в питаннях до респондентів не було згадано про ополченців. Усі респонденти, які відокремлювали ополченців та російських військових, говорили про ополченців як про нерозумних, неконтрольованих тощо, що означає примітивну кричущу дегуманізацію. Ставлення внутрішньо переміщених осіб до ополченців може стати предметом майбутніх досліджень.

Отже, серед групи ВПО немає згадок, які б свідчили про яскраво кричущу анімалістичну дегуманізацію. Здебільшого російських військових дегуманізують через роботизацію та через геройство, що є більш м'яким способом дегуманізації. Після інтервенції відбувається зсув і стає менше згадок про героїзацію, натомість роботизація залишається. З'являється трохи більше примітивізаційних характеристик дегуманізації після інтервенції.

Результати референтної групи. Результати показують, що референтна група, як і група ВПО, сприймає російських солдатів водночас на декількох рівнях.

Більшість референтної групи (7 осіб) до інтервенції мала таку форму дегуманізації, як героїзація. Тобто респонденти вважають, що російські військові воюють в Україні через те, що вони вірять у свою місію та захищають російськомовне населення (для зведених результатів див. Табл. 2). Також більшість (8 осіб) вказали на роботизацію: солдати РФ воюють в Україні, бо виконують наказ чи свій обов'язок військових:

«<...> ум военного построено по такому принципу, что есть приказ – его нужно выполнять. Без приказа никто ничего никогда в этой жизни бы не сделал, если это профессиональная армия <...> Был отдан четкий приказ, четко пришли, четко начали делать <...> Как и любой военный, если ему отдают приказ, то он его выполняет. Так система армии построена» (Чоловік, референтна група, 23 роки).

Додатково були згадки респондентів про те, що російські військові воюють через свою наявну систему цінностей та через фінансову мотивацію, тобто бажання воювати через гроші. Лише одна відповідь була про те, що російські військові це роблять заради задоволення, тобто була використана форма примітивізації.

Так само, як у групі ВПО, жоден із респондентів референтної групи не показав кричущої анімалістичної дегуманізації російських солдатів.

Після інтервенції в референтної групи також спостерігається зміщення у відповідях від м'якої дегуманізації. Більшість респондентів референтної групи (6 осіб) у відповіді на питання про вчинення російськими солдатами військового злочину проявили примітивізацію:

«У цих людей немає спроможності підтримувати якісь цінності. У них світогляд спрямований на вирішення якихось власних догм, що є в них у голові, і для їхнього виконання у них немає перешкод. У голові російського військового цими речами можна знехтувати просто для того, щоб досягти власних цілей» (Чоловік, референтна група, 22 роки).

Троє респондентів зазначили, що російські військові обстріляли коридор через наказ, тобто використали форму роботизації. Серед групи ВПО такий варіант обрали більшість. Одним із можливих пояснень може бути вищезгаданий елемент пропаганди, який впливає на те, що у ВПО після інтервенції дегуманізація більш м'яка. Ще однією причиною може бути те, що у відповідях на запитання внутрішньо переміщені особи згадували про своїх родичів, друзів чи знайомих у Російській Федерації. Це може ускладнювати конструювання образу ворога та сприяти пом'якшеному ставленню до російських військових.

Таблиця 2

Порівняння дегуманізаційних характеристик у референтній групі до та після інтервенції за кількістю респондентів

Рівень дегуманізації		Кількість респондентів, які вказали як причину	
		До інтервенції	Після інтервенції
М'яка дегуманізація	Позначка 1	7	1
	Позначка 2	1	0
	Позначка 3	8	3
	Позначка 4	2	0
Кричуща дегуманізація	Позначка 5	1	6
	Позначка 6	0	0

У підсумку можна сказати, що до інтервенції референтна група дегуманізує російських військових здебільшого у формі героїзації та роботизації. Жоден із респондентів не вказав на кричущу аніمالістичну дегуманізацію. Після інтервенції є зміщення до більшого рівня дегуманізації, більшість відповідей респондентів вказують на примітивізацію.

Якщо порівнювати дві групи, то можна сказати, що до інтервенції в обох групах був зафіксований майже однаковий рівень дегуманізації, переважно у формі роботизації та героїзації. Після інтервенції в референтній групі рівень дегуманізації російських солдатів підвищився, більшість киян (6) продемонстрували дегуманізацію у формі примітивізації, що є формою кричущої дегуманізації. У групі ВПО (6 осіб) обрали більш м'яку форму роботизації.

Щодо роботи зі шкалою, коли відповідь респондента містила декілька форм дегуманізації, то всі наявні форми фіксувалися на шкалі. Адже вони відображають складність сприйняття та гібридність образу ворога.

Для порівняння груп краще аналізувати шкалу як питання множинного вибору, оскільки це дозволить бачити цілісну картину для двох груп. Якщо ж брати лише найвищий спостережуваний рівень дегуманізації для окремої людини, то це не відобразатиме комплексно ситуації з дегуманізацією.

Висновки. Дослідження показало, що припущення щодо наявності м'якої дегуманізації у ВПО щодо російських солдатів підтвердилось. Водночас у групі киян, попри очікування кричущої дегуманізації, переважали також м'які форми. В обох групах практично не спостерігалася кричуща дегуманізація. Натомість переважали м'які форми дегуманізації, як-от роботизація та героїзація. Водночас в обох групах після інтервенції спостерігається зміщення від м'якших форм дегуманізації до більш кричущих. До того ж у референтною групи зміщення до кричущих форм було більшим, ніж в експериментальної групи.

Відсутність кричущої дегуманізації може бути пов'язана з гібридністю війни. Оскільки для гібридної війни характерно розмиття уявлень про те, як ведеться війна, хто саме воює, які засоби застосовуються (Hoffman, 2007). Це може впливати на те, як формується образ ворога, зокрема на процес дегуманізації. Додатково пропаганда, яка є однією з найважливіших складових частин гібридної війни (Lapozka, 2016), теж може впливати на форму та рівень дегуманізації.

Підтвердження очікувань про м'які форми дегуманізації у ВПО до інтервенції та зсув у бік більш кричущих форм як в експериментальної, так і в референтної групи свідчать про валідність шкали. Проте варто звернути увагу на те, що в референтної групи до інтервенції також наявні м'які форми, хоча і після інтервенції дегуманізація стає більш кричущою, ніж у ВПО. Це може свідчити про те, що не лише вищезазначені чинники впливають на дегуманізацію, а і віддаленість від конфлікту та відсутність нині гострої фази війни. Адже відчуття чи наявність загрози сприяють кричущій дегуманізації (Kteily & Bruneau, 2017).

Як і будь-яке якісне дослідження, ця робота має свої обмеження. Це розвідувальне дослідження на невеликій кількості респондентів мало на меті підтвердити, що запропонована шкала дає можливість зафіксувати наявність різних рівнів дегуманізації у представників різних груп. Очевидно,

що його результати не можна поширювати на всіх ВПО чи киян, проте застосування шкали надалі видається перспективним для дослідження того, як працює механізм дегуманізації образу ворога в умовах гібридної війни і фіксації відмінностей у рівнях дегуманізації у представників різних соціальних груп. Водночас для додаткової валідизації шкали варто провести її апробацію у групах військових. У разі успішної валідизації шкалу можна використовувати в кількісних опитуваннях для дослідження форми та рівня дегуманізації ворога у процесі гібридної війни серед громадян України.

Skorokhod K. The aspects of dehumanization in the condition of hybrid war: on the example of attitudes the citizens of Ukraine to Russian soldiers – participants of the Russian-Ukrainian war

The article examines the features of dehumanization of Russian soldiers participating in the Russian-Ukrainian war in the perception of different groups of the population. Dehumanization is seen as a mechanism for denying human characteristics to individuals or groups of people, helping to justify violence, which is a necessary attribute of war. Against the background of the long Russian-Ukrainian war, it was possible to predict that the citizens of Ukraine would have blatant dehumanization of the enemy. However, one of the features of the hybrid war and in particular the information component in it is the blurring and weak personification of the image of the enemy, which is often labeled as an invading state. The aim of the article was to find out whether and how the mechanism of dehumanization works in these conditions. Achieving the goal required a clear personification of the object of dehumanization. The Russian military was chosen as such as the direct participants in the conflict, representing the attacking state. A qualitative method of pseudo-experimental research and in-depth interviews were chosen to identify the level and form of dehumanization. The experimental group was made up of internally displaced persons from the East, who represented the category of the population most affected by the actions of the Russian military due to the destruction of their homes, the loss of relatives or friends, and so on. The reference group was formed of people who were not directly injured during the war. To analyze the dehumanization of the Russian military, a scale of dehumanization has been developed, with blatant dehumanization at one extreme and subtle unconscious dehumanization at the other. It turned out that both in the experimental and in the reference group there was almost no blatant dehumanization, which may be due to the peculiarities of hybrid warfare, in particular the blurring of ideas about how the war is fought and who the enemy is. Instead, subtle forms of dehumanization, such as robotization and heroism, prevailed, confirming the influence of propaganda, which is one of the most important components of hybrid warfare. At the same time, in both groups, after the intervention, there was a shift from subtle forms of dehumanization to more blatant.

Key words: dehumanization, hybrid war, russian military.

Література:

1. Динаміка етнічних змін на Донбасі у 1989–2011 рр. / В. Котигоренко та ін. *Донбас в етнополітичному вимірі*. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 172–221.
2. Пагулич Р. «Іловайський котел» у розповідях українських бійців і очевидців із того боку розмежування. *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-ilovaysk/30140480.html> (дата звернення: 15.10.2021).
3. Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 266 с.
4. Саган О. Московська Патріархія як офіційний провідник ідеології «руського мира». *Русский мир Кирила не для України* / ред. А. Колодний. Київ : Українська асоціація релігієзнавців, 2014. С. 89–96.
5. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency / A. Bandura et al. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996. № 71 (2). P. 364–374.
6. Braender Morten. Deployment and Dehumanization: A Multi-Method Study of Combat Soldiers' Loss of Empathy. *RES militaris*. 2015. № 5 (2). P. 1–18.
7. Bruneau E., Kteily N. The enemy as animal: Symmetric dehumanization during asymmetric warfare. *PLOS ONE*. 2017. № 12 (7). URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0181422> (дата звернення: 05.11.2021).
8. French S., Jack A. Dehumanizing the Enemy: The Intersection of Neuroethics and Military Ethics. *Responsibilities to Protect* / D. Whetham, B. Strawse (Eds.). 2015. P. 169–196. DOI: 10.1163/9789004280380_010.

9. Giner-Sorolla R., Leidner B., Castano E. Dehumanization, Demonization, and Morality Shifting. *Extremism and the Psychology of Uncertainty*. 2011. P. 165–182. DOI: 10.1002/9781444344073.ch10.
10. Not yet human: Implicit knowledge, historical dehumanization, and contemporary consequences / P. Goff et al. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2008. № 94 (2). P. 292–306. DOI: 10.1037/0022-3514.94.2.292.
11. Greene J. Part one: Moral Problems. *Moral tribes: emotion, reason, and the gap between us and them*. New York, USA : Penguin Press, 2013. P. 1–75.
12. Haslam N. Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*. 2006. № 10 (3). P. 252–264. DOI: 10.1207/s15327957pspr1003_4.
13. Haslam N., Loughnan S. Dehumanization and Infrahumanization. *Annual Review of Psychology*. 2014. № 65 (1). P. 399–423. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115045.
14. Hoffman F. Conflict in the 21'st Century: The Rise of Hybrid Wars. 2007, December. URL: <https://potomacinstitute.org/reports/19-reports/1163-conflict-in-the-21st-century-the-rise-of-hybrid-wars> (дата звернення: 01.11.2021).
15. Kteily N., Bruneau E. Darker Demons of Our Nature: The Need to (Re)Focus Attention on Blatant Forms of Dehumanization. *Current Directions in Psychological Science*. 2017. № 26 (6). P. 487–494. DOI: 10.1177/0963721417708230.
16. The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization / N. Kteily et al. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2015. № 109 (5). P. 901–931. DOI: 10.1037/pspp0000048.
17. Lanoszka A. Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. *International Affairs*. 2016. № 92 (1). P. 175–195. DOI: 10.1111/1468-2346.12509.
18. Littman R., Paluck E. The Cycle of Violence: Understanding Individual Participation in Collective Violence. *Political Psychology*. 2015. № 36. P. 79–99. DOI: 10.1111/pops.12239.
19. Mayoux L. Quantitative, Qualitative or Participatory? Which Method, for What and When? *Doing Development Research* / V. Desai (Ed.). 1'st ed. Thousand Oaks, Canada : SAGE Publications, 2006. P. 115–129.
20. Moshman D. Us and Them: Identity and Genocide. *Identity*. 2007. № 7 (2). P. 115–135. DOI: 10.1080/15283480701326034.
21. Salzman M. Dehumanization as a Prerequisite of Atrocity and Killing. *Nonkilling psychology* / D. Christie, J. Pim (Eds.). Honolulu, HI : Global Centre for Non-Killing, 2012. P. 107–124.
22. The Battle of Ilovaisk. 2019, August 19. URL: <https://forensic-architecture.org/investigation/the-battle-of-ilovaisk> (дата звернення: 20.10.2021).
23. Todorov T. Neither Heroes Nor Saints. *Facing The Extreme*. New York, USA : Henry Holt and Company, 1996. P. 47–91.
24. Vasiljevic M., Viki G. Dehumanization, Moral Disengagement, and Public Attitudes to Crime and Punishment. *Humanness and Dehumanization* / Paul G. Bain, J. Vaes, J.P. Leyens (Eds.). New York, USA : Routledge, 2014. P. 129–147.

References:

1. Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G.V., & Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (2), 364–374. DOI: 10.1037/0022-3514.71.2.364.
2. Braender, Morten. Deployment and Dehumanization: A Multi-Method Study of Combat Soldiers' Loss of Empathy. *RES militaris*. 2015, 5(2). 1–18.
3. Bruneau, E., & Kteily, N. (2017). The enemy as animal: Symmetric dehumanization during asymmetric warfare. *PLOS ONE*, 12 (7), e0181422. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181422>
4. French, S.E., & Jack, A.I. (2015). Dehumanizing the Enemy: The Intersection of Neuroethics and Military Ethics. In D. Whetham & B.J. Strawse (Eds.), *Responsibilities to Protect* (pp. 169–196). https://doi.org/10.1163/9789004280380_010.
5. Giner-Sorolla, R., Leidner, B., & Castano, E. (2011). Dehumanization, Demonization, and Morality Shifting. *Extremism and the Psychology of Uncertainty*, 165–182. <https://doi.org/10.1002/9781444344073.ch10>.
6. Goff, P.A., Eberhardt, J.L., Williams, M.J., & Jackson, M.C. (2008). Not yet human: Implicit knowledge, historical dehumanization, and contemporary consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*. 94 (2), 292–306. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.2.292>.
7. Greene, J. (2013). Part one: Moral Problems. In *Moral tribes: emotion, reason, and the gap between us and them* (pp. 1–75). New York, USA: Penguin Press.
8. Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10 (3), 252–264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4.

9. Haslam, N., & Loughnan, S. (2014). Dehumanization and Infrhumanization. *Annual Review of Psychology*, 65 (1), 399–423. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115045>.
10. Hoffman, F. (2007, December). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. <https://Potomacinstitute.Org/Reports/19-Reports/1163-Conflict-in-the-21st-Century-the-Rise-of-Hybrid-Wars>.
11. Kotyhorenko, V., Kalakura, O., Kovach, L., Kotsur, V., Kochan, N., Makarenko, N., Rafalskyi, O., (2014). Dynamica etnichnyh zmin na Donbasi u 1989–2011 rr. [The Dynamics of ethnic changes in Donbass in 1989–2011]. *Donbas v etnopolitychnomu vumiri* (pp. 172–221). Kyiv, Ukraina : Instytut politychnyh i etnonacionalnyh doslidgen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Kteily, N.S., & Bruneau, E. (2017). Darker Demons of Our Nature: The Need to (Re)Focus Attention on Blatant Forms of Dehumanization. *Current Directions in Psychological Science*, 26 (6), 487–494. doi: 10.1177/0963721417708230.
13. Kteily, N., Bruneau, E., Waytz, A., & Cotterill, S. (2015). The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*. 109 (5), 901–931. <https://doi.org/10.1037/pspp0000048>.
14. Lanoszka, A. (2016). Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe. *International Affairs*, 92 (1), 175–195. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12509>.
15. Littman, R., & Paluck, E.L. (2015). The Cycle of Violence: Understanding Individual Participation in Collective Violence. *Political Psychology*, 36, 79–99. doi: 10.1111/pops.12239.
16. Mayoux, L. (2006). Quantitative, Qualitative or Participatory? Which Method, for What and When? In V. Desai (Ed.), *Doing Development Research* (1st ed., pp. 115–129). Thousand Oaks, Canada : SAGE Publications.
17. Moshman, D. (2007). Us and Them: Identity and Genocide. *Identity*, 7 (2), 115–135. doi: 10.1080/15283480701326034.
18. Pahulych, R. (2019, September 1). “Ilovaiskyi kotel” u rozpovidyah ukrayinskyh biyziv i ochevydziv iz toho boku rozmazhuvannya [“Ilovaysky Kotel” in the stories of Ukrainian soldiers and eyewitnesses on the other side of the demarcation]. *Radio Svoboda*. Retrieved October 15, 2021, from <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-ilovaysk/30140480.html> [in Ukrainian].
19. Rushchenko, I. (2015). Rosiysko-ukrainska hibrydna viyina: pohlyad sotsioloha [E-book]. FOP Pavlenko O.H. [in Ukrainian].
20. Sahan, O. (2014). Moskovska Patriarhia yak oficyyni providnyk ideolohyi “ruskogo mira”. V.A. Kolodnyi (Red.) [Patriarchate as the official leader of the ideology of the “Russian world”]. *Russkiy mir Kirila ne dlya Ukrainy* (pp. 89–96). Kyiv, Ukraina : Ukrainska Asotsiatsiya religieznavtsyv [in Ukrainian].
21. Salzman, M. (2012). Dehumanization as a Prerequisite of Atrocity and Killing. In D.J. Christie & J.E. Pim (Eds.). *Nonkilling psychology* (pp. 107–124). Honolulu, HI : Global Centre for Non-Killing.
22. The Battle of Ilovaisk. (2019, August 19). Retrieved from <https://forensic-architecture.org/investigation/the-battle-of-ilovaisk> (Last accessed: 20.10.2021)
23. Todorov, T. (1996). Neither Heroes Nor Saints. In *Facing the Extreme* (pp. 47–91). New York, USA : Henry Holt and Company.
24. Vasiljevic, M., & Viki, G.T. (2014). Dehumanization, Moral Disengagement, and Public Attitudes to Crime and Punishment. In Paul G. Bain, J. Vaes, & J.P. Leyens (Eds.), *Humanness and Dehumanization* (pp. 129–147). New York, USA : Routledge.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2021

Стаття рекомендована до друку 26.11.2021